

OLLA HELILOOJA VABAKIRIKUS

Toivo Pilli, KUSi kirikuloo õppejõud

On 2011. aasta hilissügis. Pärast väikest ekslemist leian Vääna-Jõesuu männimetsas õige teeotsa ja pööran kitsamale rajale. See viib Anne Metsala manu. Suvilast elumajaks ümber ehitatud viilkatusega hoone tundub pisut mahajäetud, aga küllap on see nukrast pilvisest ilmast. Ma olen teretunud. Perenaine võtab mind vastu. Läheme tuppa. Laual on mõned paberid ja märkmed. Meie vestluse põhjal ja muid materjale kasutades kirjutan hiljem käesoleva artikli. Anne Metsala tsitaadid on jutumärkides.

Muusikahuvi maast madalast

Anne Metsala (1934–2015), neiuna Ellerhein, sündis Haapsalus. Ta ema oli rootslanna, isa eestlane.

Ema pani tütrele kolm nime
– Anne, Reet ja Ingalill.
Pseudonüümi Inga Lill kasutas
Metsala nõukogude ajal,
kui kristlasena tuli töötada
esiletükkimatult,

kuigi helilooja ju kirjutabki selleks, et tema loomingut esitataks, et seda oleks kuulla. Siiski tähendas kirikus tegutsemine juba iseenesest muusikaelu peateedest kõrvale jäämist.

Oma esimesed muusikalised õppetunnid sai Anne Haapsalus, klaveriõpetaja Alice Kansa käe all. Kansa oli kuldne ja heatahtlik inimene, aga õpetajana ei pööranud ta tehnikale nii suurt tähelepanu. Anne Metsala lisab: „Ta õpetas klaverit, aga rikkus mu käed ära, tal oli natukene klavessiinimängija tehnika – ja hiljem see ei teinud mulle head. Olin omandanud valed võtted, mis jätsid käed mängides pinges alla.“ Muusikalisi impulsse andis Anne ristiisa Cyrillus Kreek, kes oli üleaedne ja pealegi tädimees. Temalt sai noote laenata. „Isaga mängisime mõnikord neljal käel. Oli kuidas see mängimine oli, aga ma olin muusikat täis.“

Anne isa Pärt Ellerhein töötas mitmes koolis, kuid Koluvere-aeg jäi eriti meelde. Isa õpetas muusikat ja teisi aineid. Ta oli käinud Läänemaa Õpetajate Seminaris ja täiendanud end Tallinna konservatooriumis. Kirjutas laule. Ütles, et klahvpilli häälestamine on rohkem kui hertside paikarihtimine, võid need küll paika saada, aga heli on juba surnud. Koluveres, Riigi Hoolekandekoolis, rajas Pärt Ellerhein puhkpilli-orkestri. Sellist asja polnud kuueklassilises koolis varem nähtud. Samas õpetas ka Gustav Ferdinand Nõlvak, hilisem Haapsalu baptistikoguduse pastor. „Koolis õppisid mitmed rikkaste vanemate ülekäte läinud lapsed.“ Hoolekandekool oli edumeelne õppeasutus, noorukid osalesid huvialaringides. Ehkki fotograafia oli tollal kallis lõbu, oli koolil isegi oma fotolabor. Viulit armastav Gustav Nõlvak ehk „kiiga-kääga onu“ oli Ellerheinade peretuttav. Anne mäletab: „Ta käis meil mängimas, mu ema oli talle kontsertmeistriks.“ See oli 1930. aastate teises pooles.

Tallinnas läks 15-aastane tütarlaps õppima Hariduse tänaval asunud tütarlastekooli, kus praegu asub Prantsuse Lütseum. Selle kõrvalt tahtis ta pääseda muusikakooli, et klaverit õppida, ja läks vastuvõtukatsetele. „Olin selleks ajaks pool maailma muusikaliteratuuri läbi mänginud.“ Oli aasta 1949. Komisjoni esimees oli Bruno Lukk, Aado Velmet viis katset läbi, mängis midagi ette... „Eks lapse ja noore inimese puhul oleks pidanud teatud raskusastet silmas pidama, aga tema mängis nii, nagu tema tahtis. Ei öeldud ka, mida täpselt teha tuleb. Ma laulsin siis noodinimedega järgi. Minu

jaoks oli igal noodil oma värv. Isa ütles ka, et ta ei kuule hertse, vaid näeb värve. Klarnetil oli tema jaoks sinine värv ja metsasarvel kollane. Ka mina õppisin tajuma muusika värve. Mälu oli mul tookord hea, muusika otsekui salvestus pähe.“ Bruno Lukk olevat hakanud viimaks oma toolil nihelema ja öelnud kõva häälega üle ruumi: „Har-r-ruldane!“

Anna Klasi õpilaseks olles tulid varasemad vead välja. Esimesel tunnil ütles uus õpetaja: „Sa ei oska mitte midagi. Hea, et sa literatuuri tunnend, aga...“. Tema sai tavaliselt juba ettevalmistatud õpilased. Iga sõrm oli paigas, ta ei pidanud sellega vaeva nägema. Anne harjutas mõnikord kaheksa tundi päevas, aga õpetaja hinnang oli hävitav: „Sa ei ole üldse harjutanud!“ Siiski mängis neiu Mendelssohni „Rondo Capriccioso“, samuti Beethoveni „Pateetilist sonaati“ ja teisi tehniliselt nõudlikke teoseid. Ega see kerge olnud! „Klaverikontsertide hinnanguks sain ikka, et väga musikaalne, aga tehniliselt tagasihoidlik.“

Rangevõitu Anna Klas oli aga see, kes julgustas Annet heliloominguga tegelema. Anne oli viieaastane, kui sai valmis oma esimese loo ja palus, et isa selle kirja paneks. Aga isa vastas: „Kui oled loo valmis teinud, siis kirjuta ise üles ka.“ Muusikaline kirjaoskus oli Annel veres. „Noodid õppisin ma enne selgeks kui tähed.“ Mõnda Anne noorpõlvepala arvustas Cyrillus Kreek. „Kreek oli kiitusega kitsi, ütles tavaliselt, et jah, mõh-mõh, võib sedasi olla kah...“ Aga tema isiksus soodustas muusikasse süüvimist. Juhtus nii, et Anna Klas nägi oma õpilase loomingut, ja ütles: „Sa pead minema kompositsiooni õppima. See on patt, kui sa seda ei tee...“ Sellega oli asi otsustatud – Anne läks teooriaosakonda üle ja lõpetas Tallinna Muusikakooli 1953. aastal. Usuliselt olid need aastad selgema suuna ja pühendumise leidmise perioodiks ta elus.

Mart Saarest ja teistest

Õpingud jätkusid Tallinna Riiklikus Konservatooriumis kompositsiooni erialal. Tema vaade inimestele, kes ilmestasid ta õpinguaega ja varast loometeed, annab erksaid värvitoone nimedele, keda teame raamatutest. Muidugi on järgnevad lood subjektiivsed ja kohati anekdootlikud, aga nii Anne Metsala neid jutustas. Ta mõistis huumorit ja nautis narratiivi.

„Klaveriõpetajaks oli mul hiljem, juba konservatooriumi ajal, Irmgard Gaudre – isa oli tal eestlane, ema sakslanna. Ta oli õppinud Peterburis, ta oskas hästi prantsuse keelt. Tema muretses, et kas ma peaksin

munakoori sööma, et sõrmeotsad mängimisel tagurpidi ei läheks.“ Leo Normeti kui õppejõuga koostöö kõige paremini ei sujunud. „Normet mängis sõbrameest, aga eksamil vedas hästi rangete võtetega sisse.“ Aado Velmet jättis üliõpilastele natuke pahura mulje. Ta pragas, kui keegi tundi natuke hiljaks jäi. „Pool minutit jäite jälle hiljaks!“ Tudengid panid neile „nähtustele“ nimed: oli normetism ja oli velmetism. Lisaks marksismile ja leninismile.

Väga eriline isiksus oli Mart Saar, kes tollal veel õpetas. Tudengid käisid tunnis tema juures kodus Kadriorus. Nii kultuurset ja hea südamega inimest on harva leida. Õpetajana andis ta mõõtmatult rohkem, kui tunni läbiviimiseks oleks tarvis olnud. „Saar oli nagu küllusesarv. Ma ei ole niisugust harmooniaõpetust kellegi teise käest saanud. Tema rääkis meile ultrakromaatilistest intervallidest, keegi teine polnud niisugustest asjadest hinganudki... Ta võttis Liszti ja Chopini teoseid ette ja seletas, miks teoreetiliselt see või teine koht ei lähe, aga miks see ikkagi on kunst... Tema jaoks oli detail väga tähtis. Ta ei ole ju suurvorme kunagi loonud. Ta tunnetas oma ampluaad. Aga ta oli haruldane pianist ja koorimuusika looja.“ Ükskord oli keegi õpilastest hädas mingi üleminekuga. Kuidas seda paremaks teha? Saar küsis noodi enda kätte ja järgmiseks korraks oli ta selle puhtalt ümber kirjutanud. Ta oli õpilase loometööd põhjalikult analüüsinud ja pakkus välja 68 varianti, kuidas seda üleminekut lahendada. „Ta raiskas ennast tudengite heaks,“ hüüatab mu vestluskaaslane. Saarel oli eriline huumor. Paljud on huumoriga labased, aga tema mitte iialgi.

Saare juures juhtus, et tund ei tahtnud ega tahtnud lõppeda. Õpilastel tunniplaanis juba järgmine aine, aga piinlik on lahkuda. Kord proovisid tudengid, et kui pikalt Saar jätkaks, kui teda mitte katkestada. Valter Ojakäär võttis eksperimendi läbiviimise enda peale. Tund algas nelja paiku pärastlõunal. Ojakäär oli võtnud õhtu vabaks. Viimaks, umbes 11 paiku õhtul olevat Saar natuke nihelema hakanud, ja jutt hakkas takerduma... Aga tundi ta ikka ei suutnud lõpetada. Ojakäär tegi siis ise tunni lõpetamise ettepaneku. Õppetöö oli järjepanu kestnud seitse astronoomilist tundi. Saare hingesuurus pani teda kaasa elama õpilaste kordaminekutele. Kord kuulanud ta Anne loodud pala, endal silmad niisked. „Meistritöö,“ lausus ta. Annel oli muidugi hea meel, aga kiitus oli kohmetuks tegev. „Mul on seda isegi praegu piinlik korrata,“ sõnab vanadaam.

Saar oli hajameelne. Tuli ükskord konservatooriumisse, jalas eri värvi kingad. Villem Kapp: „Kuidas sa nüüd niiviisi oled tulnud, et ühes jalas on pruun king ja teises on must king?“ Saar laiutab käsi ja vastab: „Nojah, niisugust tööd nad tänapäeval teevad.“ Teisel päeval kohtuvad uuesti. Saar läheb Kapi juurde ja ütleb usalduslikult: „Kuule, tead, mul oli kodus veel üks niisugune kingapaar.“ Kas ta tegi peent nalja või ütles seda tõsimeeli, see jääbki teadmata.

Teiseks meeldejäävaks õpetajaks oli Villem Kapp. „Eks ole igasugu jutte, mis temast räägitakse, aga ta oli väga südamlilik inimene. Ta rääkis mulle kohe, keda ma võin usaldada ja keda mitte.“ Anne usulised vaated olid konservatooriumis teada. Kord oli jälle ateistlik kampaania ja nõuti uskliku neiu eksmatrikuleerimist. Villem Kapp oli see, kes õpilase eest seisis. Ta riskis niiviisi enda töökohaga, aga temas oli loomumast ausameelsust. Abiks oli muidugi Anne hea õppe-educus. Tuli õppida ainult viitele, siis sai kuidagi edasi.

Eks lugusid Kappidest liikus muusikute hulgas rohkesti. Eugen Kapp oli Villemi onupoeg. Vana-Artur ehk Artur Kapp olevat öelnud: „Mina olen komponist. Eugen on kommunist. Aga Villem on aferist.“

Villem tahtnud ikka hooti
suitsetamist maha jätta. Siis
närvis ta kommi, et kiusatusest
võitu saada. Kord tulnud
Leningradist sõbrad külla.
Pakkunud Villemile suitsu. Too
pannud vastu: „*Net, net, ja ne
kuritsa.*“

Artur Kapp oli isepäine isiksus. Talle meeldis provotseerida. Räägiti, et Saksa ajal olevat tema ja Johannes Aavik kutsutud Toompeale mingile kultuuriauhinna kättesaamisele. Rahvas nälgis, aga siin olid kaetud uhked banketilauad. Külalised kogunesid laudade ümber ja ootasid ürituse ametlikku algust. Artur hakanud suure häälega seletama, et „kõige parem muusika on ikka see vene muusika, neil on Tšaikovski ja teised suured heliloojad...“ Lähedalolijad, kellel oli ajastukohaselt õige saksameelsus, lahkusid demonstratiivselt laua juurest. Kapp ja Aavik jäänud kahekesi rikkaliku laua äärde. Kapp ühmas: „Noh, nüüd läksid

kõik ära, hakkame sööma siis...“ Ilmselt arvestas, et kui sind juba on autasustamisele kutsutud, siis vaevalt sind sellel üritusel kohe arreteeritakse. Selles asjas tabas ta märki.

Villem Kapp jutustas Arturist veel teise loo. Artur käis kodu lähedal olevas õllebaaris napsitamas. Eks ta oli juba midagi maitsnud, ja muidu oli kah igav. Pöördub miilitsa poole: „Sa ei teagi, kes ma olen.“ Miilits teritab kõrvu. „Noh, kes sa siis oled?“ – „Metsavendade pealik.“ – „Ah nii, kas neid on palju?“ – „Muidugi palju.“ – „Kes nad siis on?“ Miilits otsib paberi välja. Ja Kapp hakkab nimesid laduma: „Beethoven, Brahms...“ Nimekiri aina kasvab. Lõppu mahtusid veel Mihkel Lüdigi ja Juku Simmi. Võib ette kujutada, mis juhtus, kui miilitsamees selle paberiga oma ülemustele ettekannet läks tegema. Vaat niisugune krutskivend oli Artur Kapp.

Edasi pisut tõsisemas toonis. Anne Ellerhein oli oma isasse väga kiindunud. Kuid Tallinna tulek muutis palju: suur linn, iseseisvad otsused, usulised otsingud, ateistlik surve väljast ja hingesurve sisemiselt. Nii usuliselt kui inimsuhetes tekivad pealinnas uued toetuspunktid.

Osvald Tärk usuisana

Oleviste koguduses leidis Anne Ellerhein endale vaimuliku kodu. Tema usuisaks ja hingehoidjaks kujunes Osvald Tärk. Oleviste kogudus oli moodustatud 1950. aastal kaheksast väiksemast vabakogudusest. Viimaste hooned riigistati, ja tekkinud ligi 1900-liikmelisele suurokogudusele andsid võimud sõjas kannatada saanud Oleviste kiriku, milles ei olnud kütet ja tuul vilistas läbi lõhutud aknaruutude. Jõudumööda remontis kogudus pühakoda. Koguduse pastoriteks, tollase nimetusega presbüteriteks ehk vanemateks said Osvald Tärk ja Oskar Olvik. Esimene baptisti taustaga, teine evangeeliumi kristlaste vabakoguduse taustaga.

Tärk kujunes kahtlemata Oleviste pastorina ka ise sügavamaks ja küpsemaks isiksuseks. Ta oli 1944. aastal sisemise selguse ajal jäänud Eestisse ja loobunud emigreerumast. Aastatel 1956–1960 aitas ta Oskar Olviku ja Robert Vösuga korraldada vaimulikke kaugõppekursusi, et anda paremat ettevalmistust juba töötavatele ja alustavatele vaimulikele EKB kogudustes. Temast sai nõuandja paljudele. 1960. ja 1970. aastatel konspekteeriti tema jutlusi regulaarselt, ja kirjutati ümber, nii et neist on säilinud aastate kaupa masinakirjalisi kõiteid. Tema kirjutatud raamatud ei ole kaotanud oma tähendust. Kahtlemata oleks tema mõju olnud

suurem rahvusvaheliseltki, kui ta oleks elanud vabamal ajal. Kuid ta oskas oma tähelepanu pühendada ka üheleainsale inimesele.

Anne suhted olid Haapsalu ja oma päris isaga jäänud harvemaks. Ema oli surnud juba 1937. aastal, 30-aastaselt. See jättis Anne sisemaailma kogu eluks sügava haava, mis võib-olla päriselt ei paranenudki. Isa abiellus uuesti. Ega kodus käia olnud lihtne, rong logistas Haapsalusse oma kolm ja pool tundi. Osvald Tärk ja Anne isa tundsid teineteist, nad olid omal ajal mõlemad õppinud Kärkla algkoolis ja õpetajate seminaris. „Kui ma Tallinna õppima tulin, siis isa ütles mulle niimoodi, et läheme Tärgi juurde ja tema on sulle isaks.“ Tärgi uks oli Tallinna õppima tulnud tüdrukule alati lahti. Kui Annel tekkis tõsine terviserike, ütles Tärk: „Sul on vaja head arsti.“ Saatis spetsialisti juurde, andis isegi raha, võttis isa rolli üle. Selline toetav suhtumine oli noorele inimesele ääretult tähtis. Mentorlusest tollal ei räägitud, aga mis see muud oli! Võib-olla oli see suhe Anne poolt isegi liiga klammerdud...

Tärk oli kodus perekondlik ja südamlilik. Ta päev oli kümne minuti kaupa ära jagatud. Tema taskuraamat oli täis ülesandeid, kohtumisi; ta pidas aegadest kinni, ka jutlustades. „Mõni mees leelutas kantslis ühtpidi ja teistpidi, ei osanud alustada ega lõpetada, ja raiskas Tärgi aja ära, mis oleks pidanud tema jutlusele kuluma. Tärk ei läinud aga koosoleku ajaga kunagi üle. Ta lihtsalt kõneles ise lühemalt.“ Ta loobus mõnest detailist, aga peamõtte ütles ära. Ta oli ka erakordne hingehoidja. Kui neiu kaebas talle mõnikord oma hingepiinu ja süütunnet, siis ütles: „Ütle nüüd nii julmalt välja, kui sa oskad, et sul ei oleks seda tarvis korduvalt teha.“ See mõjus teraapiliselt. „Mõnikord ta luges mulle Tšehhovit, näiteks „Ametniku surma“. See tegelane käis seal vabandamas ja jälle uuesti vabandamas.“ Tärk soovitas: „Ära nii tee, kui sa oled ühe korra andeks palunud, siis sellest piisab, siis on joon alla tõmmatud.“ Anne heitles oma hinges ja kahtles palju. Tema usuisa lohutas teda: „Kes kunagi kahelnud ei ole, see ei ole veel kuigi küps.“ Temaga peetud hingehoidlikest vestlustest ei tilkunud kunagi midagi välja. Mõni teine vaimulik kahjuks nii korrektne ei olnud.

Jõuluajal kutsus Tärk külla inimesi, kellel ei olnud kuhugi minna, kes õppisid või töötasid Tallinnas ega saanud koju. Jõululaud oli kena, aga tagasihoidlik. Mõõdukus oli üks Tärgi omadusi. Keegi naistest tahtis peres teha uhkema soengu. Tärgi kommentaar oli: „Ärme ole moepioneerid. Seda ei ole tarvis.“ Tärgil oli haruldane eesti keel ja hea diktsioon. Ta oli mõistuseinimene,

aga tema esinemises oli emotsionaalsust. Ta vältis võõrsõnu. Kui tarvis, seletas mõne mõiste lahti. Lihtnegi koguduseliige pidi kõnest aru saama, samas oli see intellektuaalselt ja moraalselt kaasa mõtlema kutsuv. Ta oskas tõsiseid ja karme asju öelda heatahtlikult. – Tärgi silmaring oli lai. Ta ütles kord, et on terve Shakespeare'i originaalis läbi lugenud. Tal oli palvekuulmisi, tervendamise juhtumeid, prohvetiand. Aga ta oli nii tagasihoidlik, et ei kuulutanud seda kunagi kantslist.

Tärkile ei meeldinud, kui teda liiga palju austati. Mõni tõstis teda pjedestaalile, aga pastoril endal ei olnud sellest hea meel. Kui tuli ta 70. juubel, siis olevat Tärk maininud: „Noh, tuleb kuidagi ära kannatada.“ Eks Tärkil oli ka vastaseid. Ühe keerulise inimese kohta küsiti temalt kord, miks „sa teda kogudusest välja ei pane“? Tärk oli aga kannatlik. Ta leidis, et kui oleks mingi otsese väljanähtava patuga tegemist, oleks ehk teine asi, aga siin oli rohkem meelsuse küsimus... „Ja ega ma talle märtrikrooni ei tahaks anda,“ võttis kogenud vaimulik asja kokku. Igatahes oli selge, et juht ei ole kerge olla – isegi mitte kirikus.

Kuid üks pingeallikas oli veel. Ateistliku süsteemi ja KGB surve. Anne teadis, et tema usuisale pöörasid julgeolekuorganid suurt tähelepanu, teda pidevalt jälgides.

Telefon oli tollal haruldus.
Inimesed ootasid aastaid
järjekorras, et telefoni saada.
Aga Tärkile pakuti telefoni,
taheti pealt kuulata. Ta ütles
ära. „Milleks mulle telefon?“
arvas ta. – Tal oli väga raskeid
olukordi. Inimesed pihtisid
talle, ja temast oleks saanud
väga hea infoallikas KGB-le.

Ilmselt sellest ka julgeoleku huvi tema vastu. Kirikus käijaid inimesi jälgiti hoolega. Ilmselt oli see 1950. aastatel, kui Tärk hoiatas Annet, et on inimesi koguduse ringides, kes kannavad julgeolekuorganitele asju ette. Siiski ei olnud Tärk ülemäära kahtlustav. Näib, et ta valis teadlikult inimeste usaldamise, ehkki mitte naiivsuse. Ilmselt ta rääkis mõnedest katsumustest oma hoolealusele.

Tärk pidi taluma ülekuulamisi. Teda ei lastud magada, keha ja vaim väsisid. Aga ülekuulajad tulid uued ja puhanud. Tärkil oli põhimõtte mitte iialgi valetada, ka mitte äärmuslikus olukorras. Samas võis mõni lause kellegi kohta tähendada sellele inimesele represseoone. Kord visati Tärk ruumist välja koridori. Ja siis ta kuulis Jumala häält: „Puhka!“ Ega ta seal koridorinurgas kaua olla saanud. Ülekuulamine jätkus. Küsiti teatud inimeste kohta. Valetada ei saa, rääkimata ei saa kah olla. Annele ütles Tärk hiljem: „Siis tuli mu peale mingi hämarolek. Ma kuulsin, et minu käest küsiti, aga mida, seda ma ei tea. Ma kuulsin, et ma vastasin, aga mida ma rääkisin, seda ma ei tea. Kui ma enesesse tagasi tulin, siis olid kõik rahul, aga ükski inimene ei kannatanud.“ Anne oli seisukohal, et Tärkile olevat mingi süst tehtud, et ta enesekontroll ära võtta. See võib olla tõsi, kuigi kinnitada seda ei ole võimalik.

Tärk ütles, et kõige raskem oli siis, kui teda kutsuti teise ruumi, pandi pehmesse tooli istuma. Ja järjekordne julgeolekuohvitser vabandas viisakalt, et meil on siin igasuguseid inimesi, kes on teile ebameeldivusi tekitanud. Aga nüüd räägime lihtsalt omavahel. Sel hetkel oli kõige raskem end kokku võtta, et asju mitte välja rääkida. Miks Tärk neid asju oma noorele hoolealusele jutustas? Vahest selleks, et julgustada – Jumal hoolitseb isegi üle mõistuse keerulistes olukordades nende eest, kes teda usaldavad.

Eelnev on teoloogi ja jutlustaja Osvald Tärki portree Anne Metsala pilgu läbi. Muidugi on see subjektiivne. Kuid see lisab inimlikke jooni ja tundesügavust vaimulikule, keda suur osa tollaseid koguduseliikmeid nägi kantslis või pastoraalses rollis. Annel oli eesõigus näha Tärki lähemalt – koduses miljöös, oma raskustest rääkimas, külaliste keskel.

Usuline pöördumine ja katsumused

Anne Ellerhein sai usklikuks 1952. aasta kevadel. Tärk oli tema tugipersoniks olnud mitu aastat, aga ta ei tõuganud usuasjades tagant. Anne küsimus oli, milleks talle veel Jeesust vaja on, kui ta on püüdnud kõike õigesti teha. „Lugesin Piiblit ja külastasin jumalateenistusi hästi tihti. Aga usukindlust ja -teadmist mul ei olnud.“ Anne konspekteris Tärki, Olviku ja Laksi kõnesid. Kõik kolm olid väga sisukad piibliseletajad. „Mul on kole käekiri, aga hästi loetav.“ Konspekti abil sai jutlust hiljem meenutada. Vanuritele sai neid konspekte ette loetud. Kõik oli justkui hästi, kuid tema vaimulikus elus oli midagi puudu. Ta ei arenenud usuliselt edasi.

Siis saabus õhtu, mil ta tundis, et see „on minu õhtu“, täna on minu päev. Ta läks õhtul kell kümme Tärki juurde. Oli külm, tuulepöörised keerutasid tolmu ja prahti üle majade katuste. Seal ta siis oli. „Tärk ei lükanud tagant kah,“ aga hakkasime palvetama. Algas äike. Tärki pere magas juba.

Ütlesin: „Jumal, võta kõik, mis mul on!“ ... „Ma arvasin, et ta võtab kõik ära. Kõige kallim, mis mul oli ära anda, oli muusika. Ma andsin kõik üle. Ja nii vähesest piisas...“

Palvele järgnes sisemine rõõm, kõik inimesed said armsaks... isegi kasuema muutus armsaks. „Siis ma järsku tundsin, mis Jumala armastus teeb.“ Jumal ei võtnud midagi ära. See oli hoopis vabanemine, mida ta koges. Tärk oli nii rõõmus, et tahtis perekonna üles äratada. See jäi siiski tegemata. Anne oli seni püüdnud iseloomu tugevdada ja põhimõtete järgi elada. Aga kui ta usaldas kõik Jumala kätte, siis tuli suur pööre. „Tundsin päästmise rõõmu...“ Kui Anne Tärki juurest lahkus, oli tulnud kevad, kõik lõhnas, ilm oli läinud soojaks. Loodus otsekui mängis kaasa sellele usupöördumise loole. Anne läks üksipäini läbi öö, mingit hirmu ei olnud.

Usklik Anne Ellerhein tundis 1950. aastatel tugevat ideoloogilist survet, mis teda vaimselt pitsitas. Teda hakati komnooreks ajama. Ta keeldus, ei olnud varem ka pioneer olnud. „Ma olin tugev rahvuslane, mis kodus räägiti, oli mulle selge.“ Tema klaveriõpetaja Anna Klas ütles: „Sa oled tark ja mõtleja inimene, no misasja sa räägid, et sa ei jõua ja ei saa... Ma tahan välja uurida, mis põhjus see, on, miks sa ei lähe komnooreks.“ Küllap ta teadis oma õpilase usulisi veendumusi. Pinge, õpingud, siseheidlused – kõik see viis selleni, et Anne hakkas nägema öösiti usse, mis tulid igalt poolt. Aga niipea kui ta klaveriõpingud katkestas ja osakonda vahetas, kadusid need kohutavad unenäod ära.

Vilgo ehk Tulli Linask visati koolist välja. Ta oli Anna Klasi lemmikõpilasi, kellele ennustati suurt tulevikku. Aga siis tuli 1949. aasta, mis viis Siberisse ka interpreete ja heliloojaid. Inimesed kartsid. Tulli oli mänginud muusikakooli keskastme lõpetamisel Edvard Griegi klaverikontserdi kõik kolm osa suurepäraselt. Ta oli ju alles

neiu, võib-olla 20-aastane. Saal oli puupüsti täis. Kõik teadsid teda ja tema probleeme usu pärast. Esimene rida oli tühi, seal istusid ainult Anna Klas ja Bruno Lukk. Kui Tulli lõpetas, järgnes tormiline aplaus. Aga siis, pingestunud õhkkonnas, ei sobinud ta korraga enam kuhugi. Muusikapedagoog August Karjus tuli talle kord vastu ja küsis: „Miks te kammeransambli tundi ei tule?“ Tulli vastas: „Ma olen eksmatrikuleeritud.“ – „Kuidas, mis?“ Tulli visati muusikakoolist välja nii, et keegi ei teadnudki õieti.

Oli algamas Hruštšovi ateistlik kampaania. Anne eksmatrikuleerimise küsimus oli koolis jätkuvalt päevakorral. Vaatamata pealekaebajatele, õnnestus tal konservatoorium 1959. aastal lõpetada. Noorele andekale heliloojale oli tulnud juba ka tellimusi, aga need tühistati otsusega, mille mõte oli: muusika võib olla nii hea kui tahes, aga maailmavaade ei kõlba.

Sama aasta suvel abiellus ta Mikk Metsalaga. Abielu ja kodu pakkusid tundlikule noorele naisele turvalisust, kuid võtsid energiat ja aega, mida ta varem oli saanud lubada iseendale. Isegi Piiblit ei jõudnud enam lugeda. Peresuheteski leidis proovikive. „Tuleb välja, et mul on ebanormaalselt madal valulävi.“ Ideaalid olid mõlemal olemas, aga perena kokkukasvamise oskustes oli vajakajäämisi, sest Anne oli üles kasvanud kasuemaga, Miku isa aga jäi sõtta siis, kui poiss oli varateismeline. Teineteise erinevustega oli raske harjuda. Mõlemad võisid olla nõudlikud, ehkki väljendasid oma ootusi vastavalt oma isikulaadile. Siiski paelus Annet Miku juures tolle rahulikkus. Talle oli tähtis teadmine, et tema abikaasa ei jäta peret kunagi maha. „Ta oli muidu väga sõnakehv, aga siis rääkis ta kenasti ja tunnistas ka oma vigu. Tema päästekogemus oli kindel.“ Isa oli see, kes peres Piiblit ette luges. Anne pidas seda suureks õnnistuseks. Sageli palusid lapsed, et ema mängiks õhtul enne magama minekut veel klaverit. Ühes intervjuus võttis Anne oma suhte muusikasse kokku järgmiselt:

„Seda, mis kirjanduses jääb ridade vahele, on võimalik muusika kaudu väljendada. See on palju peenem. Enamuse oma vaimulikest elamustest olen saanud muusika kaudu.“

Koguduste muusikaelust

EKB Liidu koguduste muusikaelu arengule veeretab suure kivi ette Hruštšovi-aegne ateistlik kampaania, alates 1959. aastast. Muidugi oli üksikinimesi survestatud kogu aeg, kuid näiteks aastatel 1960–1963 ei lubatud kirikutes kasutada muid pille peale klaveri ja orelit. Kuidas küll mandoliinikoor või instrumentaalansambel sellisel ajal saaks tegutseda? Anu Kõlar on väitnud, et Oleviste kirikus kannatas neil aastail kõige rohkem saatete segakoor. Siiski väljendus koguduste muusikatöös jätkuvalt aktiivne hoiak. Õnneks olid muusikariistu puuduvad piirangud ajutised. Muusikale oli raske tammi ette ehitada, see oli nii kirikutes, see oli nii ühiskonnas – laulupidu võimaldas öelda natuke rohkem, puudutas ikkagi natuke sügavamalt.

Anne Metsala.

Kogudused pidid nõukogude tegelikkuses alluma rangetele piirangutele. Väljaspool kirikuseinu ei saanud õieti midagi ette võtta, välja arvatud kord aastas surnuaiapäeva korraldamine. Kuid seda rohkem oli võimalik panustada kirikuseinte vahel toimuvale muusikatöele. Koorid ja ansamblid täitsid osadusgruppide funktsiooni, see oli nii vaimulikult toetav kui ka muusikaliselt ülestõstev keskkond.

Kogudustes kerkis esile silmapaistvaid muusikuid ja muusikaõpetajaid, kelle töö hakkas 1950. aastatel, pärast sõjaperioodi, vilja kandma. Küllap aitas koguduste muusikalist taset parandada ka aastatel 1957–1959 tegutsenud kaugõppe vormis koolitus

või kursused, mis olid mõeldud koguduste organis- tidele ja koorijuhtidele. Seda juhtisid Vardo Holm ja Ruudi Nõlvak. Anne Ellerhein oli nende kursuste jaoks väärtuslik leid: ta õpetas tervet hulka teoreetilisi aineid. Õpilastena osalesid koguduste muusikud mitmelt poolt Eestist. Kahjuks suleti see õppevorm usuasjade voliniku nõudel. Kuid asjatu see töö kindlasti ei olnud. Muusikakursustest pisut kauem said tegutseda vaimulike töötajate kursused, kuid needki suleti 1960. aastal.

Oleviste kirikus oli mitmekesine muusikategevus. Isegi sümfooni- orkester pandi kokku. Tegutses keelpilli- kvartett. Aktiivselt teenisid koguduse elus kaasa mitmed koorid, näiteks segakoor, saatega segakoor, naiskoor, meeskoor ja mandoliinikoor, alates 1950. aastast, kohe ühendatud koguduse moodustamisest peale. Anne kirjutas seadeid, viise. Osa tema loomingut on läinud kaduma või ringleb kasutuses autori nimeta. Ruudi Nõlvak tegi väga palju ära. Kui oli tarvis koor välja laulma panna, ei hoidnud Ruudi energiat kokku. Ta tegi rohkem kui miinimum, rohkem kui keskmine. Ta läks vabatahtlikult teise miili, nagu öeldakse. Käis isiklikult inimesi laulma kutsumas. Murdis pead, kuidas esitada laule „uues kuues“. Samas oli ta tagasihoidlik ja meeldiv inimene. Anne enda stiilieelistus jääb akadeemilise kõlapildi raamidesse: „Eks meil vahepeal domineeris seal ka inseneride muusikaline maitse. Nende muusikalised arusaamad olid hoopis midagi muud. Taheti vahepeal kooridest lahti saada ja asemele tuua ansamblid... Aga nüüd on jälle koore tarvis.“ Selles on heliloojal kahtlemata õigus, et kooritöö nõuab järjepidevust, seda ei saa üleöö käivitada, see nõuab kollektiivi vaimu kujundamist, harjutamist ja kooskõla loomist. Kuid ansamblitel ja väikekoosseisudelgi on oma roll. Ühes intervjuus on Anne tunnistanud, et isegi rokkmuusika võib olla kaunis. Oleviste koguduse rikkalikust muusikategevusest annab põhjaliku ülevaate Anu Kõlari raamat „Eks teie tea...“.

Asjatundjadki käisid Olevistes seal tehtavat koori- ja instrumentaalmuusikat kuulamas. Kirikus kanti 1950. aastatel ette näiteks Joseph Haydni „Seitse sõna ristil“, Georg Friedrich Händeli suurteoseid, osasid Mozarti „Reekviemist“. Need õpiti ära Ruudi Nõlvaku eestvedamisel. „Neidsamu asju tegi ka raadiokoor. Et see koor saaks esitada vaimulikku muusikat, pidi see olema kas ladina keeles või äärmisel juhul saksa keeles. Ja neil oli muusika hästi puhas, aga liiga steriilne. Koorijuhid tajusid seda. Nad tulid Olevistesse spetsiaalselt kuulama, kuidas kogudusekoor, usklikest inimestes koosnev kollektiiv, laulab neid suurvorme, sest selles oli

mingi teine vaimsus, teine kõlavarjund.“ – Hoolimata sellest, et kiriku orkestris olid õppijad ja mitteprofessio- naalid, oli neil midagi pakkuda. Hästi palju aitas kaasa Tulli Linask.

Marje Sink oli samuti pühendunud kirikumuusikale. Ta oli esimene naishelilooja, kes lõpetas Tallinna Konservatooriumi. See oli 1938. aastal. Eakas Aleksander Sildos kirjutas luuletuse. Et kui tema sureb, siis Marje teeks viisi, ja seda lauldaks matusel. Marje ei tahtnud seda kirjutada. Ütles Annele: „Tee sina!“ Igatahes Anne sulest see viis tuli – „Ühel päeval astun viimse sammu“. Matusel (1976. a) laulis seda Aleksandri poeg Mihkel. Aasta 1979 tõi EKB koguduste, eriti Oleviste koori- ja instrumentaalmuusika vallas kaasa suure kaotuse: surid kaks silmapaistvat koorijuhti – Ruudi Nõlvak ja Marje Sink.

Anne Metsala panustas koos Külvi Kurega lauluraamatu „Evangelsed laulud“ valmimisse. Seda nimetati mustade plastik-kaante tõttu „mustaks laulikuks“. Seaded tuli teha ja noodid valmistada. Komisjon muidugi otsustas, mida üldse sisse võtta. „See tuli päris hea välja,“ teeb Anne Metsala kokkuvõtte. Vanades lauluraamatutes, näiteks mahukas köites „Laulud Talle kiituseks“ oli omapäraseid laule. Ühel laulul oli seal Kalle-Kusta viis. Rahvalik muidugi, aga kas ta just vaimulikku raamatusse sobis? ... Igatahes 1975. aastal valminud ja 1976. aastal kogudustesse jõudnud laulu- raamatut tehti südamest. Oluline koordineeriv roll oli Robert Vösul. Keeleliselt kohendas laule Albert Ruutsoo. Anne tahtis teha niisugused seaded, et ka koor saaks neid laulda. Ta kirjutas erinevad hääled välja. Tavaliselt töötas ta kiiresti, talle ei meeldinud tulemust liiga palju lihvida. „Üks tee viib taevasse“, „Kui Jumala rahu on hinge sees mul“ – neile lauludele tegi ta veel orkestri saated.

„Oli ka neid episoodide, kus ma kodus pidin midagi nende laulude juures nuputama, siis Ruudi Nõlvak pesi köögis nõusid, et mul oleks aega,“ meenutab Anne.

Hiljem panustas Metsala uue lauluraamatu „Vaimulikud laulud“ koostamisse. See ilmus 1997. aastal.

Kokkuvõtteks

Anne Metsala elas kaasa 1950. aastate ja hilisemale vabakoguduste elule Tallinnas. Ta teadis, milline oli Olevistesse koondunud evangeeliumi kristlaste ja baptistide, aga samuti teiste vabakoguduste muusikaelu sügaval nõukogude ajal. Ta oli tundlik, kohati isegi valulise hingeeluga loomeinimene, kes tajus teravalt nõukogude aja ängistust. Haapsalust Tallinna muusikakooli ja seejärel konservatooriumisse õppima suundudes leidis ta Osvald Tärkis endale hingehoidja ja toetaja. Tema mälestused avavad Tärki inimliku ja sooja isiksusetahu. Metsala oli muusikapedagoog ja helilooja, kes kirjutas viise ja seadeid, panustas koguduste muusikaellu ja aitas välja anda EKB lauluraamatuid: ta oli nii 1975. aastal ilmunud „Evangeelsete laulude“ kui 1997. aastal avaldatud „Vaimulike laulude“ tööühmas.

Nõukogude kitsenduste keskel oli muusika otsekui sõõm värsket õhku. Seda koges ühiskond laiemaltki, näiteks laulupidude traditsioonis. Nõnda kirikuski. Kuigi kogudustel ei olnud võimalik tegutseda väljaspool kirikuseinu, arenesid koorid, väikekoosseisud ja instrumentaalansamblid seda hoogsamalt. Muusikat oli raske ateistlikel võimumeestel kontrollida. Muusika puudutas hingekeeli ja andis tõlgendamisvõimalusi, milleni isegi nõukogude bürokraatia nii kergesti ei ulatunud.